

Η θεολογική αντίσταση στις «απόλυτες σχετικότητες»

Από τον ΧΑΡΑΛΑΜΠΟ ΒΕΝΤΗ

Karl Barth, *Προς Ρωμαίους*
Επιστολή, μετάφραση από
τα γερμανικά: Γιώργος
Βλαντής, Άρτος Ζωής,
Αθήνα 2015

I.

Εισαγωγικά

Αν και θα ήταν παρακινδυνευμένο να γίνει λόγος περί «τεκτονικής» αλλαγής παραδείγματος στην ηθική φιλοσοφία, οι πρόσφατες εξελίξεις στο χώρο του ηθικού στοχασμού, επηρεασμένες μέχρι τινός από την παγκόσμια οικονομική κρίση και ακόμη νωρίτερα από μια ρομαντική αναπόληση παραδοσιακών μορφών κοινότητας, καταδεικνύουν τριγμούς στη θεωρητική μονοκρατορία της εδώ και χρόνια εδραιωμένης «ολοφοβίας», για να χρησιμοποιήσουμε έναν νεότευκτο όρο του Τέρρυ Ήγκλετον.¹ Δικαιωμένη ιστορικά, σε μεγάλο βαθμό από τον όλεθρο που σκόρπισαν οι ποικίλοι ολοκληρωτισμοί στο απώτερο αλλά και το πρόσφατο παρελθόν και συνυφασμένη με την εδραίωση των φιλελεύθερων δυτικών δημοκρατιών, η αποκήρυξη των ολοτήτων (που προδρομικά θα μπορούσε ίσως να αναχθεί στην άρνηση των πλατωνικών «καθόλου» εκ μέρους του νομιναλισμού του Γουλιέλμου του Όκαμ [William of Ockham], μιας πρώιμης μορφής εμπειρισμού) υποβοηθήθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών τουλάχιστον δεκαετιών του 20ού αιώνα από δυο συγκαιρινά αλλά αδιασταύρωτα φιλοσοφικά ρεύματα: το πρώτο εξ αυτών αφορά τη φιλελεύθερη καντιανή θεωρία περί δικαιοσύνης, που καθιερώθηκε μέσα από το έργο του Τζον Ρωλς και των επιγόνων του ως το αντίπαλον δέος και λυσιτελέστερο ανάχωμα στον Ωφελιμισμό. Εγγενώς ταυτισμένος με τα δίδυμα ιδεώδη της αυτονομίας και της απρόσκοπτης αυτοπραγμάτωσης, ο Φιλελευθερισμός υπερασπίζεται την αδιαπραγμάτευτη

αξιοπρέπεια, τα αναφαίρετα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου έναντι των συμφερόντων της πλειοψηφίας και του συνόλου, εφιστώντας την προσοχή στον κίνδυνο του σφετερισμού του δημοσίου χώρου από τον εκάστοτε (μεταφυσικής προέλευσης, κυρίως) αξιακό κώδικα της πλειοψηφίας ή οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας με πολιτική επιρροή.

Αν και στη ρωσιανή,² ειδικά, εκδοχή του (όπως και στην πρώιμη μορφή που είχε επεξεργαστεί ενάμιση αιώνα νωρίτερα ο Τζον Στιούαρτ Μιλ)³ ο Φιλελευθερισμός δεν στερείται συλλογικότητας, είναι αλήθεια ότι η φιλελεύθερη εντύπωση στις ποικίλες «ολότητες» εκφράστηκε ενίοτε με ακραίες μορφές ατομοκρατίας, όπως του Ρόμπερτ Νόζικ και (σε πιο εκλαϊκευμένη μορφή) της Άνν Ραντ, που συνοψίζονται στο θατσερικό δόγμα ότι «δεν υπάρχει κοινωνία παρά μονάχα άτομα». Η τάση αυτή συνέπεσε για αρκετά χρόνια με ένα δεύτερο αντι-ολιστικό ρεύμα, τη διαλυτική επέλαση του γαλλόφωνου «μετα-στρουκτουραλισμού» που με εργαλείο μια αναρχική πανσημία κήρυξε τον πόλεμο στις λεγόμενες «μεγάλες αφηγήσεις», με τίμημα όμως τον νοηματικό και ηθικό μηδενισμό. Ενώ όμως ο Πολιτικός (καντιανής έμπνευσης) Φιλελευθερισμός, παρά την κλιμακούμενη (και εν πολλοίς άδικη, κατά την κρίση μας) κριτική περί ατομοκρατίας που δέχεται,⁴ δεν γνωρίζει προς ώρας διάδοχη κατάσταση πέρα από μία μερική σύγκλιση⁵ σε ορισμένα σημεία με την πιο φιλελεύθερη μερίδα των «κοινοτιστών», ο μετα-στρουκτουραλισμός βρίσκεται εδώ και καιρό σε αποδρομή: έπειτα από μια μακροχρόνια, σχεδόν φρενήρη διαδικα-

σία αποδόμησης κάθε μορφής ιδεολογικού κολλεκτιβισμού και αποπνικτικής συλλογικότητας που εγκαλούνταν ότι συνέθλιβαν το άτομο στο όνομα του συνόλου, η Ηπειρωτική Φιλοσοφία δείχνει να βρίσκεται σε αναζήτηση μιας νέας καθολικότητας, φιλελεύθερης όμως και περιεκτικής αυτή τη φορά: μιας καθολικότητας αποκαθαρμένης από τους αποκλεισμούς, την ασφυκτικά απαρέγκλιτη κοινωνική μονοτροπία και το δεσμοτήριο του αναπόδραστου συλλογικού υπερεγώ που μάστιζαν τις παραδοσιακές μορφές κοινοτισμού (και αναπαριστώνται με απαράμιλλη μαεστρία «στης Φραγκογιαννούς τα πάθη» και στην αυτοχειρία της ιφνενικής Έντα Γκάμπλερ, ανάμεσα σε άλλα παρόμοιας θεματικής έργα που συμπυκνώνουν το προσωπικό δράμα των εγκλειστών σε τέτοιες δομές).

Η νέα αυτή μετατόπιση τηςφοράς του εκκρεμούς έχει αναβιώσει μέχρι στιγμής την αριστοτελική αρετολογία και τη συναφή αντίληψη περί «κοινού αγαθού»⁶ ως δυο κατάλληλους πνευματικούς οδοδείκτες που θα μπορούσαν να μας παράσχουν ένα μίνιμουμ κοινά αποδεκτών ηθικών συντεταγμένων, ικανών να δομήσουν έναν βιώσιμο ορίζοντα συνύπαρξης. Παράλληλα, σε μικρότερη βεβαίως κλίμακα – και αντιστικτικά στο περιρρέον κλίμα εκκοσμηκευμένου πλουραλισμού που διανύουμε – εμφανίζεται στο προσκήνιο, μεταξύ άλλων, και η μορφή του Παύλου, του Αποστόλου των Εθνών, ως αυτοργού μιας προ πολλού πια αποθνημμένης (λόγω θρησκευτικών συμφραζομένων) καθολικότητας, ωραιότατα εκπεφρασμένης στο «ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και

θήλυ. Πάντες γαρ υμείς εις εστέ εν Χριστώ Ιησού (Γαλ. 3, 2)». Παρά τις δυσάρεστες παλινδρομήσεις που αμαυρώνουν σε ορισμένα σημεία τις Επιστολές του Παύλου (π.χ. εξύψωση αλλά στη συνέχεια και εκ νέου πατριαρχική υποβάθμιση του γυναικείου φύλου, συκοφαντηση των ομοφυλοφίλων εν αγνοία της βιολογικά καθορισμένης έννοιας του σεξουαλικού προσανατολισμού), τα εντυπωσιακά για την εποχή τους –και όχι μόνο– ανοίγματα του Αποστόλου κρίνονται εσχάτως ικανά, αφ' ης στιγμής επικαιροποιηθούν, να εμπνεύσουν μια νέα αντίληψη περί συλλογικής ταυτότητας: μιαν αδιάκοπα διευρυνόμενη έννοια του «εμείς» (όπως έγραφε από διαφορετικό μετερίζι ο Ρίτσαρντ Ρόρτυ)⁷ δομημένη στις αρχές του εγκολπισμού της ετερότητας και του αποκλεισμού του... αποκλεισμού, σύμφωνα με τη θαρραλέα τοποθέτηση του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα.⁸

Δεν είναι τυχαίο ότι η ανθρωπολογική καθολικότητα του Παύλου, ιστάμενη υπεράνω υπηκοότητας, φυλής, φύλου και ταξικής θέσης, ενέπνευσε τον Αλαίν Μπαντιού, τον αυτοπροσδιορισμένο ως άθεο φιλόσοφο της Αριστεράς, να συγγράψει μια ολόκληρη μονογραφία⁹ αφιερωμένη στον Απόστολο από την Ταρσό της Κιλικίας για να προτείνει ένα μοντέλο παγκόσμιας ενότητας, απροσωποληψίας και αλληλεγγύης εναλλακτικό της συγκαιρινής απατηλής παγκοσμιοτητας, που επιτρέπει την ελεύθερη διακίνηση του χρήματος ανά την υφήλιο αλλά όχι των ανθρώπων. Καρπός του προτεινόμενου αυτού διεθνισμού, ο οποίος τίθεται ως χειραφετητικό πολιτικό αντίδοτο στην αυταρχική –κατά τον Μπαντιού πάντα– κληρονομία της νεω-

τερικότητας (με κύριο χαρακτηριστικό την εδραίωση ενός απρόσωπου διεθνισμού του κεφαλαίου, αντιστρόφως ανάλογου του συνεχιζόμενου κατακερματισμού της ανθρωπότητας σε εθνικά κράτη, ταξικές διαιρέσεις και μυριάδες φυλετικών, κοινωνικών και πολιτισμικών υποσυνόλων), θα είναι η ανάδυση ενός νέου υποκειμένου: ενός τύπου ανθρώπου ανυπότακτου σε κάθε δεδομένη κατάσταση πραγμάτων και σε συνεχή αναζήτηση ενός εναλλακτικού, καλύτερου κόσμου, στον οποίον α) η καθολικότητα δεν θα είναι συνώνυμη μιας χυλοειδούς ομογενοποίησης του πλανήτη σαν κι αυτή που επιβάλλει ο συγκαιρινός μας πολιτισμικός ιμπεριαλισμός των αγορών και β) το αίτημα της χειραφέτησης δεν θα προωθείται διά μέσου της απολυτοποίησης νομικιστικών κανόνων, ανώφελων φετιχιστικών πρακτικών, περίκλειστων ταυτοτήτων και υποκουλτούρων, για την υπέρβαση ακριβώς των οποίων ο Παύλος έδωσε, ως γνωστόν, τεράστιο αγώνα.

Συνεχίζοντας κατά παρόμοιο τρόπο τη ριζοσπαστική πολιτική παράδοση της ηπειρωτικής φιλοσοφίας, ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν εμπνέεται κι εκείνος από τον Παύλο,¹⁰ τον οποίον εκκοσμικεύει όπως και ο Μπαντιού, όχι τόσο για να σφυρηλατήσει μια νέα μορφή παγκοσμιοτητας, αλλά επειδή ανακαλύπτει στις Επιστολές του Αποστόλου έναν μεγαλειώδη μεσσιανισμό: έναν Μεσσία (τον Ιησού Χριστό) που ανατρέπει εκ βάθρων τα θεμέλια της παραδοσιακής δυτικής πολιτικής σκέψης, αποκαλύπτοντας και εκθέτοντας την απάνθρωπη γύμνια της με τη δική του γύμνια. Κόντρα στην (κατ' ουσίαν εύλογη) πρακτική των κρατών να εξασφαλίζουν ένα μίνιμουμ προστασίας και ευζωίας στους πολίτες τους, ο Χριστός, όπως σκιαγραφείται από τον Παύλο, ενσαρκώνει τον *homo sacer*.¹¹ τον ιδεότυπο των αποστερημένων από πολιτικά δικαιώματα ανθρώπων που τότε, όπως και σήμερα, συλλαμβάνονται, φυλακίζονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, βασανίζονται και συχνά εκτελούνται ανεμπόδιστα και άνευ συνεπειών για τους θύτες τους εφ' όσον θεωρούνται ότι εμπíπτουν σε συνθήκες «έκτακτης κατάστασης», όπως στην περίπτωση των παράνομων μεταναστών, των προσφύγων (που ακόμη και το κράτος δικαίου αφήνει ακάλυπτους, αφού σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη λο-

Museo del Greco, Toledo, Spain

El Greco (Δομήνικος Θεοτοκόπουλος), *Απόστολος Παύλος* (1612), λάδι σε καμβά, 77 x 97 εκ.

γική «μόνο οι φορολογούμενοι έχουν δικαιώματα»), των αιχμαλώτων σε στρατόπεδα τύπου «Γκουαντάναμο», των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης κ.λπ.

Υπάρχει ένα ενδιαφέρον προηγούμενο εκκοσμικευμένης ή και αθεϊστικής ακόμη διανόησης που κατά καιρούς επιχειρήσε να εμπλουτίσει την πολιτική σκέψη με χειραφετητικές προκείμενες τις οποίες διέγινε στη χριστιανική πίστη χωρίς να την ενστερνίζεται απαραίτητα – ενδεικτικά αναφέρουμε τις μελέτες των Ενστ Μπλοχ, *Atheism in Christianity*,¹² και Γιάκομπ Τάουμπες, *The Political Theology of Paul*,¹³ εκ των οποίων η δεύτερη προσέφερε μια στιβαρή θεωρητική βάση για τις προαναφερθείσες ιδέες του Αγκάμπεν. Από τη σκοπιά της πίστης, ωστόσο, ο πρώτος που αποπειράθηκε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου να επεξεργαστεί μια θεολογική διάγνωση των αιτιών της τραγικής κατάληξης της ευρωπαϊκής Belle Époque βασισμένος στον Παύλο, υπήρξε ο Καρλ Μπαρτ. Πρόσφατα, ευτυχίσαμε να πιάσουμε στα χέρια μας την ελληνική μετάφραση του μεγάλου θεολογικού πονήματος του Μπαρτ, της *Προς Ρωμαίους Επιστολής*. Η έκδοση του βιβλίου αποτελεί ένα

ορόσημο στη δυτική θεολογία και τα ευρωπαϊκά γράμματα εν γένει. Η γραφίδα του Μπαρτ είναι, άνευ υπερβολής, γοητευτικά ρωμαλέα έως εκρηκτική, όπως διαπιστώνει ο αναγνώστης του υπό συζήτηση βιβλίου, δεν αρκεί, όμως, από μόνη της για να εξηγήσει τη φήμη του και κυρίως τον αρχικό πάταγο, τον τεράστιο αντίκτυπο που προκάλεσε η εμφάνισή του στον απόηχο του αιματοκυλίσματος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Για να κατανοήσουμε την αρχική απήχηση του βιβλίου, χρειάζεται να εγκύψουμε κατ' αρχάς στο τι ακριβώς αντιτάχθηκε.

II.

Α) Η θεολογική έκπληξη του Μεσοπολέμου: η μπαρτιανή πένα ως φραγγέλιο αποδόμησης της ανθρώπινης αναρρίχησης στη θεία σφαίρα.

Η *Προς Ρωμαίους Επιστολή* θεωρείται, και δίκαια, το χαρακτηριστικότερο μανιφέστο του ευρωπαϊκού ρεύματος που έμεινε γνωστό ως «Διαλεκτική Θεολογία». Με τον όρο Διαλεκτική Θεολογία, συνώνυμο των προσδιορισμών Νεο-ορθόδοξα και Θεολογία της Κρίσης, επισημαίνεται το θεολογικό ρεύμα που διαμορφώθηκε κατ' εξοχήν από τους Ελβετούς Θεολόγους και

Πάστορες Εμίλ Μπρούννερ (Emil Brunner) και Καρλ Μπαρτ και τους Γερμανούς Φρήντριχ Γκογκάρτεν (Friedrich Gogarten) και Ρούντολφ Μπούλτμαν (Rudolf Bultmann), στον απόηχο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Η ριζοσπαστική αυτή θεολογική ομάδα, συσπειρώθηκε επί μια δεκαετία γύρω από το θεολογικό περιοδικό *Zwischen den Zeiten* (*Μεταξύ των Καιρών*: τίτλος εμπνευσμένος από μια γνωστή φράση του Γκογκάρτεν), με εναρκτήρια διακήρυξη την *Προς Ρωμαίους Επιστολή* ακριβώς του Μπαρτ.

Η Διαλεκτική Θεολογία, υπήρξε από τη γένεσή της μια θεολογία της αντιπαράθεσης: παρουσιάστηκε στους κόλπους του Ευρωπαϊκού Προτεσταντισμού ως ριζική αντιπρόταση στις θεμελιώδεις αρχές της φιλελεύθερης προτεσταντικής θεολογίας του 19ου αιώνα. Οι πρωτεργάτες της Διαλεκτικής Θεολογίας απέδωσαν μεγάλο μέρος της κρίσης του ευρωπαϊκού πολιτισμού, με τραγικότερο σύμπτωμα τη διολίσθηση των ανεπτυγμένων Ευρωπαϊκών κρατών από την Belle Époque στη θηριωδία του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, στους συμβιβασμούς και την άμβλυνση της προφητικής αιχμής που υπέστη ο ευαγγελικός λόγος στα χέρια της φιλελεύθερης θεολογικής διανόησης του 19ου αιώνα. Ακόμη πιο ένοχη κρίθηκε η αφέλις εμπιστοσύνη στις θετικιστικές επαγγελίες του β' μισού του 19ου αιώνα και στις ποικίλες ανθρωποκεντρικές ουτοπίες και τις υποσχέσεις τους να εγκαθιδρύσουν μια νέα παγκόσμια κοινότητα, βασισμένη στην ειρήνη και την αλληλεγγύη: «Είναι αδύνατον το θεμέλιο της αναμεταξύ μας αλληλεγγύης», επισημαίνει με εμβληματική σαφήνεια ο Μπαρτ, «να είναι μια ανθρώπινη θετικότητα. Διότι σε κάθε τι ανθρώπινο θετικό («θρησκευτική τάση», «ηθική συνείδηση», «ανθρωπιά») εγκυμονούνται πάντοτε οι σπόροι της κοινωνικής αποσύνθεσης [...] Η αλληλεγγύη μας με τους άλλους πατάει σε σταθερό έδαφος όταν μαζί με αυτούς [...] πηγαίνουμε πέρα από όλα όσα είμαστε και έχουμε και όταν εκλαμβάνουμε τους εαυτούς μας στη ριζική μας αβεβαιότητα. Υστερούνται της δόξης του Θεού. Η δόξα του Θεού είναι το γεγονός ότι ο Θεός είναι ορατός (*Gloria divinitas conspicua*, Bengel). Αυτή η ορατότητα μας λείπει. Και αυτό ακριβώς μας